

Az ótörök *Huasztuanift* nyelvtana

Az alábbi fejezet célja, hogy egy rövid összefoglalást adjon a *Huasztuanift* grammatikájáról, azért hogy a szöveget olvasni vágyók minél könnyebben eligazodhassanak benne. Mindazonáltal ez közel sem tekinthető egy kimerítő nyelvtani elemzésnek, így akik részletesebben is tájékozódni kívánnak az ótörök nyelvtanban, azoknak ajánljuk elolvasásra a *Bibliográfiában* szereplő grammatikával kapcsolatos tételleket.

0. A morféimák jelöléséről

A morféimák megadásakor a következő elveket követtük:

A nyílt, nem ajakkerekítéses magánhangzó, amely hangrend szerint illeszkedik: *a, ä*.

I nem nyílt, nem ajakkerekítéses magánhangzó, amely hangrend szerint illeszkedik: *ĩ, i*.

U nem nyílt, ajakkerekítéses magánhangzó, amely hangrend szerint illeszkedik: *u, ü*.

X nem nyílt magánhangzó, amely illeszkedik hangrend és ajakkerekítés szerint is: *ĩ, i, u, ü* lehet.

d jelölés esetén csak az /l/ és /n/ után <t>, minden egyéb hang után <d> képviseléttel számolhatunk.

q jelöléskor a zöngétlen gutturális zárhang illeszkedése hangrend szerint történik: *q, k*.

ġ jelöléskor a zöngés gutturális zárhang illeszkedése hangrend szerint történik: *ġ, g*.

A morféimákban (ahogy egyébként a szavak esetében is) az <ng> írásmód az /ŋ/ fonémát jelöli, így ilyen esetekben a <g> sosem „illeszkedik” a szó hangrendjéhez. Ilyen például a genitívuszi +*nġng* morféma.

1. Szóképzés

Az alábbiakban a szövegben leggyakrabban előforduló képzőkről adunk egy rövid áttekintést. Ezek nem fedik le a szövegben előforduló teljes képzőrendszert. Az érdeklődőknek ajánljuk megtekintésre a *Morfémajegyzéket*.

1.1. Igeképzés igéből

1.1.1. A szövegben előforduló **műveltető képzők** a következők: *-Ur-*, *-(X)t-*, *-tUr-*, *-ğUr-*. A szövegben szinte kivétel nélkül olyan példákkal találkozunk, ahol az intranszitiv tőhöz járul a műveltető morféma; és így tranzitív vá válik az ige. A műveltető szerkezet kifejezheti azt a jelentéstartalmat is, hogy „hagyta, hogy valami végbemenjen”, ez különösen hangsúlyos értelmezési lehetőség, ha tagadó alakban van az ige. Így: *nomuğ törüğ yadurmatin* [...] (111-112) ‘a tant és a törvényt nem hagytuk terjedni...’

1.1.2. A szövegben csak egy igével fordul elő az ún. **reciprok-kooperatívuszi** *-Xš-* képző, a *süngüş-* ‘harcol, küzd’ igével.

1.1.3. A „**reflexívnek**” nevezett *-(X)n-* képző egyszer sem fejez ki olyan tartalmat, hogy valaki ‘magán hajt végre egy cselekvést’. Több *-(X)n-* morfémás ige is van azonban, amelyek valamilyen mentális cselekvést jelenítenek meg: *ökün-* ‘megbán (bűnt)’, *ötün-* ‘esedezik’, *saqin-* ‘gondol’, *tapin-* ‘szolgál (istent)’, *yazin-* ‘vétekezik’, *yükün-* ‘hódol’ stb. Továbbá több mediális ige is található az *-(X)n-* morfémások között: *boşun-* ‘megszabadul’, *qilin-* ‘megteremtődik’, *tutun-* ‘elakad’.

1.1.4. A „**passzív**” nevezett *-Xl-* képző csak pár igével fordul elő a *Huasztuanif*-ben: *buzul-* ‘megsérül’, *qatıl-* ‘összekeveredik’, *yangıl-* ‘tévelyeg’. Ezek közül legalább kettő (a *buzul-* és a *yangıl-*) nem valódi passzív, mert szemantikai változás vehető észre az alapige és a képzett alak között. A *yangıl-* esetében nem is található meg az alapige szövegemlékeiben.

1.2. Igeképzés névszóból

A szövegben leggyakrabban előforduló igeképző a *+lA-* (pl. *nomla-* ‘prédikál’, *sözlä-* ‘szól’ stb.). Ezen túl előfordul még az *+A-* (*igidä-* ‘hazudik’, *aşa-* ‘táplálkozik, magához vesz’) és az *+U-* (*boşu-* ‘megszabadít’) képző is.

1.3. Névszóképzés igéből

Az egyik leggyakoribb főnévképző az *-(X)ğ-*; a következő szavakban fordul elő: *arığ* ‘szent; tiszta’, *bilig* ‘tudat; tudás’, *ög* ‘értelem’, *ötüg* ‘fo-

hász’, *qapīg* ‘kapu’, *quruğ* ‘száraz’, *sāwig* ‘szeretet; (kedv)’, *tirig* ‘élő’, *tünärig* ‘sötétség’.

Gyakori a szövegben még az *-(U)q* képző: *bačaq* ‘böjt’, *tanuq* ‘tanú’, *yaruq* ‘fény’, *yazuq* ‘vétek’.

A *-maq* morfémat két funkcióban figyelhetjük meg a *Huasztuanif*tben: az egyik esetben a *kārgāk*kel áll együtt (ld. 5.3.1.), a másik esetben pedig igékből képez főneveket, vagyis képzőként szolgál. Erre három példát találhatunk a szövegben: *amranmaq* (215) ‘szeretet’, *kertkünmäk* (217) ‘hit’ és *qorqmaq* (218) ‘[isten]félelem’.

1.4. Névszóképzés névszóból

A *+čI* képző mindig főnevekhez kapcsolódik, és az általa képzett névszó mindig valamilyen személyre vonatkozik, így például a *nom* ‘tan; vallás’ szóból a *nomčr* ‘prédikátor’ alak. A *+čI* morfémaival képzett alakok állhatnak jelzői pozícióban is: *buyančr būgtäči arīg dintarlarqa* [...] (103-104) ‘az erényes, szent kiválasztottak ellen...’

A főnevekhez kapcsolódó *+sXz* képző olyan mellékneveket képez, amelyek azt fejezik ki, hogy ‘az alapfőnévvel jelzett dolog nélküli’ valami. Így például a *köngül* ‘szív, érzélem’ főnévből képzett *köngülsüz* ‘érzélem nélküli’.

A *+lXg* morféma főnevekhez vagy főnévi csoportokhoz járulhat, és olyan mellékneveket alkot, amelyek jelentése: az ‘adott főnévre jellemző’. Főnévhez kapcsolódva: *ägsüklüg* ‘hiányos’, *qutluğ* ‘áldott’ stb. Főnévi csoporthoz kapcsolódva: *ädgü qilünčlīg* (42-43) ‘jó tettű’, *tört butluğ* (118) ‘négy lábú’ stb.

2. Számnevek

A szöveg a *bir* ‘egy’ számnévhez nem illeszt sorszámnévképzőt, ugyanis a *bir* szónak önmagában is lehet ‘első’ jelentése (pl. 71. sor), az *äki*/‘eki’ ‘kettő’ szóhoz a *+nti* sorszámnévi morféma csatlakozik. A hármas számtól kezdve minden számnévhez az *+(X)nč* sorszámnévképző kapcsolódik, például *üčünč* ‘harmadik’, *yetinč* ‘hetedik’, *bir yigirminč* ‘tizenegedik’.

A *Huasztuanif*t a régi török számrendszert használja, amelyben az egyesek állnak elől, a tízesek pedig következnek az egyeseket, és a tízesek mindig tízzel nagyobb számot jelölnek, mint amihez az egyeseket hozzá kell adni. (Ez a rendszer egyébként kilencvenig működhet (Erdal 2004: 220-221).) Például a ‘tizenöt’ számot úgy adják vissza, hogy ‘öt húsz’

(*beš yigirmi*), és így a *beš yigirminč* (330) jelentése, ‘tizenötödik’.

A *Huasztuanifiben* a szöveg egyes szakaszai sorszámokkal vannak jelölve.

3. Névszók

3.1. A többes szám

A többes szám *+lAr* morfé mája csak bizonyos főnevekhez kapcsolódik a szövegben, így *burxan*, *dintar*, *frišti*, *yaruq özü*t, *tängri*, *yäk* stb. főnevekhez; ezek mind magasabb rendű lényt jelölnek.

3.2. Névszói ragok

A szövegben előforduló névszói ragok:

Akkuzatívusz	<i>+(X)g, +nI, +n</i>
Datívusz	<i>+qA, +gA</i>
Lokatívusz-ablatívusz	<i>+dA</i>
Insztrumentálisz	<i>+(X)n</i>
Genitívusz	<i>+nXng</i>
Direktívusz	<i>+gArU</i>
Komitatívusz	<i>+lUgUn</i>
Ekvatívusz	<i>+čA</i>

3.2.1. Akkuzatívuszi esetet többnyire igék osztják ki. Amikor az akkuzatívusz jelölve van a szövegünkben, a tárgy határozott. Így például tulajdonnevek esetén (*äki yiltizig üč ödki nomug biltimiz* (195-196) ‘a két gyökeret és a három idő tanát ismerjük’), vagy ha a szerkezetben mutató névmás található (*bu beš törtlög tñlög turalögig [...] qorqüt(t)imiz...* (122-124) ‘ezen ötféle élőlényt (hend.) megfélemlítettük’).

A szövegben a többes szám első személyű birtokos személyjel után az akkuzatívusz *+nI* allomorfa fordul elő (és sosem az *+Xn* (vö. Erdal 2004: 186)): *köngülümüzni saqinčimizni tängrigärü tutamadimiz ärsär* (251-252) ‘szívünket és gondolatunkat nem emeltük istenhez’. Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel után az *+n* allomorfot használják: *beš tängri yaruqin* (353) ‘(gyötörjük) az Öt isten fényét’.

A *sayu* ‘minden’ névutó is tárgyesetet ad, bár ez lehet jelöletlen tárgy-eset is, ha határozatlan a főnév. (Ennek oka, hogy a *sayu* a *sa-* ‘számol’ ige határozói igeneves alakja, és megőrizte az eredeti ige esetkiosztását.) Példákra ld. 4.2.

3.2.2. A **datívuszi** morféma alakja attól függően, hogy milyen hangrendű szóhoz kapcsolódik *+kă* és *+qa* lehet. Ha az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjelet követi, akkor a „pronominális n”-en keresztül kapcsolódik a szóhoz – csak ilyen esetekben fordul elő a datívusz *+gA* allomorfa: *tamu qapîğînga* (163) ‘a pokol kapujához’. Mivel a *+gA* allomorf [g] írásjele sosem mutat váltakozást a szó hangrendjétől függően, így arra következtethetünk, hogy itt az /ŋ/ fonémával kell számolnunk. Tehát pl. a 163. sorban *qapîğînga* lehetett a hangalak.

A datívusz egyrészt kifejezhet térbeli vagy átvitt értelembeni irányultságot, nagyjából a magyar *-ra*, *-hoz* és *-ba* ragoknak felel meg. A szövegben nem található olyan datívusszal jelölt kifejezés, ami „lokatívuszi” helyviszonyokat fejezne ki (tehát: *-ba*, *-on*, *-nÁl*).

A datívuszi esetet kioszthatja egy ige is a vonzatának: figyelemre méltó, hogy a *bol-* ige ha datívusszal jár, akkor jelentése ‘törődik valamivel’ (*yîlqîqa barîmq̃a bolup* (236-237) ‘jószággal és vagyonnal törődtünk’). A *yazîn-* ‘vétekezik’ ige vonzata is datívusz, ami azt jelöli, aki ellen vétet követtek el (*yaruq tângrîlârķă arîğ nomqa* [...] *yazîntîmîz*... (360-362) ‘a Fény istenek, a szent tan [...] ellen vétkeztünk’). Az *înan-* ‘hisz’ ige is datívusszal jár (vö. 211. sor) és a *tîltan-* ‘kifogást keres’ is (vö. 304. sor).

Datívuszi végződést adhatnak névutók is, szövegünkben ilyen a *tâgi* ‘-ig’: *uluğqa kiçîğkă tâgi* (123-124) ‘(lit.) nagyokig és kicsikig’.

A műveltetői mondatokban datívusz jelöli azt, ami által, segítségével végbemegy a törtézés (vö. 17, 173, 335. sorok). A *Huasztuani*fi-ben ezek nem igazi eszközlők, mert mind élettelenek.

A *Huasztuani*fi-ben csak a datívusz használatos temporális kifejezéseknél olyan helyzetben, amikor a mai török nyelvek többnyire lokatívuszt alkalmaznak: *kînkă* (243, 337. sorok) ‘naponta, minden nap’, *îrkă* (352) ‘hosszú ideje’, illetve *bir yîlqa* (281, 309. sorok) ‘egy évben’.

A szöveg sajátossága, hogy egyes szakaszok elején egy ajánlást tartalmaz (így a második, harmadik, ötödik, tizedik szakasz elején), ahol azt, akinek vagy aminek a szakaszt ajánlják datívuszban található, és semmilyen predikátum nincs utána, ami a datívuszt kioszthatná. Ezeket a fordításban az ‘illeti’ névutóval adtuk vissza.

3.2.3. Csak két esetben fordul elő a *Huasztuani*fi-ben, hogy a **lokatívuszi-ablatívuszi** *+dA* morfémát „lokatívuszi” helyviszonyok kifejezésére (tehát a hol kérdésre válaszolva) használják, ráadásul mindkét esetben a *yer* ‘hely’ szóval (78, 254. sorok).

Az ótörökben viszonylag ritka, hogy az időbeli viszonyokat lokatívuszi morfémával fejezzék ki (Erdal 2004: 371), a szövegünkben egy példa van rá: *bir yigirminç ay beş otuzda* (375) ‘a tizenegyedik hónap huszonötödikén’.

Használható a lokatíviszi-ablatíviszi rag akkor is, ha a *+dA* morfémával jelölt szerkezet a történés vagy cselekvés célját jelöli, és a történés egy állapotban végződik (ld. Erdal 2004: 371). Ilyen példa: *tört yaruq tamga köngülümüzdä tamgaladimiz* (214-215) ‘a Négy Fényes Pecsétet szívünkbe pecsételtük’.

Minden egyéb esetben a *+dA* ragnak „ablatíviszi jelentése” van (tehát -bÖL, -rÖL, -tÖL viszonyokat fejez ki), így például: *yaruq tängrilärdä atrilti* (16) ‘a Fény istenektől elvált’ vagy *yazuqda boşunu ötünürmän* (37-38) ‘a vétkek alól bocsánatért esedezem’.

Névutók is adhatnak *+dA* ragot, így a *bärü* ‘óta’ (pl. 32, 229. sorok), *kesrä* ‘után’ (209), *ötrü* (csak a *nädä ötrü* (202, 206) szerkezetben fordul elő, aminek a jelentése ‘miért’). Ezek a névutók a mai török nyelvekben általában ablatíviszi raggal állnak.

A *+dA* morfémát használják továbbá összehasonlító szerkezetekben is: *küntä ayda öngi biz* (64) ‘a Napnál és a Holdnál különb[nek mondtuk magunkat]’. Ezt a mai török nyelvekben szintén rendszerint az ablatíviszi morfémával jelölik.

3.2.4. Az *+(X)n insztrumentáliszi* morféma kifejezhet eszközt, vagy hogy valami segítségével, valami révén megy végbe a történés (vö. 133-135). Továbbá kifejezhet módot is - főleg ha melléknevekhez kapcsolódik: *ärkligin ärksizin* (292) ‘akarva-akaratlan’.

A 236. sorban a *köngülün körüp* szerkezetben a *köngül* szón feltehetőleg az insztrumentáliszi morféma található meg (és nem az E/3 birtokos személyjel és az akkuzatívisz, mert az a szövegben minden esetben *köngülin*). Az idióma szó szerinti jelentése ‘szívvel lát’, vagyis ‘az akarat szerint’.

Időt csak az *öd* és a *sö* tövekhez kapcsolódva fejez ki a szövegben: *ol ödün* (6-7) ‘abban az időben’, *sön* (9) ‘hosszú ideig’.

Az insztrumentáliszi morféma használatos a *-dUq+I+n* (*üčün*) oksági viszonyt kifejező szerkezetben, ld. a *-dUq* morfémáról szóló 5.5.2.6. részt.

3.2.5. A *direktíviszi* *+gArU* használata a korai ótörökben (és különösen az orhoni feliratokon és a manicheus emlékekben) gyakoribb, mint a későbbi időszakokban (Erdal 2004: 370-371). Azt fejezi ki, hogy a mozgás valami felé, valami irányába történik: *tängrigärü* (262) ‘az ég felé’.

3.2.6. A *genitíviszi* *+nXng* a birtokost jelöli, a hozzá tartozó birtokon pedig birtokos személyjel található. Vannak ugyanakkor olyan esetek is, amikor valódi birtokviszony van a birtokos és a birtok között (tehát nem összetett szavakról van szó), de a genitívisz még sincs jelen: *igid kiši tanuqı boltumuz* (138-139) ‘hazug ember tanúi lettünk’; *tängrilär köngülin bertdimiz* (365-366) ‘az istenek szívét összetörtük’.

3.2.7. Az orhoni feliratokon $+lXgU$ alakban előforduló **komitatívuszi** morféma a manicheus szövegekben $+lUgUn$ formában van meg (Erdal 2004: 378-380). Azt fejezi ki, hogy ‘valamivel együtt’. A *Huasztuanifiben* (a nem túl számos előfordulás közül) egy esetben áll nem élő dologgal: *qamağ tängrilär sözinlögün* (2) ‘minden istenek parancsára; minden istenek parancsával együtt (eljött és alászállt)’. A rag az előbbi példán kívül csak a *süngüš-* ‘harcol, küzd’ ige mellett fordul elő (ld. 3, 5, 9, 75. sorok).

3.2.8. A határozói szerkezeteket jelölő $+čA$ **ekvatívuszi** morféma azt fejezi ki, hogy ‘valami szerint, valaminek megfelelően; valamihez hasonlóan’ zajlik a cselekvés: *ädgüti nomča törüčä bačamadimiz ärsär* (294-295) ‘ha [...] nem helyesen, a tan és a törvény szerint börtöltünk’. További példákra ld. 234 és 364. sorokat.

Két esetet kell megemlíteni, amikor nem ilyen a használata: a *munča* (128) mint mondatbevezető annyit jelent, hogy ‘így’, továbbá a *munča üküš* (156-157) ‘ilyen sok’ esetében a $+čA$ azt fejezi ki, hogy ‘körülbelül annyi, mint valamilyen mennyiség’ (a $+čA$ ilyen használatára vö. Erdal 2004: 376-377). Ilyen továbbá a *näčä* ‘valahányszor’ (ld. Erdal 2004: 213).

3.3. Birtokos személyjelek

A szövegben előforduló birtokos személyjelek:

$+(X)m$	$+(X)mXz$
$+(s)I(n)$	

A birtokos személyjelek közül csak az egyes szám első személyű $+(X)m$, a többes szám első személyű $+(X)mXz$ és az egyes szám harmadik személyű $+(s)I$ fordul elő a szövegünkben.

Az $+(X)mXz$ után mindig a $+nI$ akkuzatívuszi allomorf fordul elő (ld. 3.2.1. részt).

A $+(s)I$ morfémas szót ha ragokkal látják el, akkor az ún. „pronominális n”-et használják a datívusz (*tamu qapıqınga* (163) ‘pokol kapujához’), a lokatívusz-ablatívusz (*ornınta* (224) ‘helyükről’), a direktívusz (*tängri yeringärü* (45) ‘isteni helyre’), a komitatívusz (*tängrilär sözinlögün* (2) ‘az istenek parancsára’) és az ekvatívusz (*ät’öz säwiginčä yorıp* (233-234) ‘a testi örömeknek élve’) ragja előtt.

Az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjelezett alakokhoz ha akkuzatívusz járul, akkor $+(s)In$ lesz a toldalék.

3.4. Névszói állítmány

A *Huasztuanifiben* csak egyes és többes szám első, valamint egyes szám harmadik személyben találkozhatunk jelen idejű névszói állítmányokkal. Az egyes és többes szám első személyű alany esetén a névszói állítmány után következő (+)*mIn* és (+)*bIz* jelöli az egyeztetést az alany-nyal. Így: *tängričimin nomčimîn* (172-173) ‘prédikátor, a tan prédikátora vagyok’; *küntä ayda öngibiz* (64) ‘a Napnál és a Holdnál különbek vagyunk’ vagy *ötägči berimčibiz* (346) ‘bűnösök vagyunk’. Az egyes szám harmadik személyű alanyok esetében lehet egyeztető morféma a névszói predikátumon, de nem szükséges. Ha van, akkor ez az *ol*: *qamağ yer üzäking qutı qıwı öngü mängzi özi özüti küči yaruqı tözi yiltizi beš tängri ol* (82-85) ‘Minden a föld felszínén lévőnek áldása és kegyelme, színe és ábrázata, saját maga és lelke, ereje és fénye, alapja gyökere az Őt isten.’ További példákra ld. 27-32, 46. sorok.

Az olyan mondatok, amelyekben valaminek a létezése (vagy nem létezése) az állítás, a *bar* ‘van’ vagy a *yoq* ‘nincs’ névszói elemek használatosak predikátumként (ld. 61-62, 199-200 sorok).

Ha a névszói állítmány múlt idejű, akkor az *ärti* kopula használatos: [...] *bir biligin ariğ köngülün alqansığ törü bar ärti* (246-247) ‘volt egy törvény, hogy [...] egy tudattal és tiszta szívvel imádkozzunk’ vagy *bir ay čaxşapat tutmaq kârgäk ärti* (311-312) ‘az egy hónap parancsolatát meg kellett tartani’. Ld. még: 258-260, 262-267, 281-284, 298-302, 309-310, 314-317, 326-327. sorok.

4. Névutók

Az alábbi táblázat a szövegben előforduló névutókat mutatja be, megadva, hogy a névutó milyen esetet ad komplementumának, illetve a névutó jelentését.

Eset	Névutó	Jelentése
Nominatívusz	<i>birlä</i>	együtt
Nominatívusz	<i>üčün</i>	miatt
Datívusz	<i>tägi</i>	-ig
Lokatívusz-ablatívusz	<i>bärü</i>	óta
Lokatívusz-ablatívusz	<i>ötrü</i>	miatt
Lokatívusz-ablatívusz	<i>kesrä</i>	után
Akkuzatívusz	<i>sayu</i>	minden

4.1. Az *üčün* névutó főnevek után következve nominatívuszi (tehát nem jelölt) esetet ad a főnévnek. Vannak példák arra, hogy az *üčün* a *-dUq* nem finit mellékmondatot jelölő morféma után következik. Ilyenkor a *-dUq* mellékmondat kaphat nominatívuszt (20, 286, 340. sorok), de van olyan is, hogy insztrumentáliszi morféma kapcsolódik a *-dUq*-hoz az *üčün* mellett (19, 76, 77. sorok). Mivel azonban az ötörökben a *-dUq*+insztrumentális önmagában is jelölhet okot megadó mellékmondatot, így azt feltételezhetjük, hogy a *-dUq*+insztrumentális *üčün* esetén nem az *üčün* a felelős az insztrumentális jelenlétéért, hanem arról van szó, hogy kétszer jelölik az oksági viszonyt.

Az *anī üčün* (342) ‘ezért’ esetében az *anī* egy egyes szám harmadik személyű akkuzatívusszal jelölt névmás. Az, hogy egy személyes névmás nem nominatívuszban van az *üčün* mellett, nem meglepő – a törökországi törökben például az *için* genitívuszt ad bizonyos névmásoknak. De ez egy „speciális” használatnak tekinthető, így nem változtat azon a fent feltüntetett megállapításon, hogy az *üčün* nominatívusszal jár.

4.2. A *sayu* akkuzatívuszt ad komplementumainak, ez az akkuzatívusz - mint az a török nyelvekre jellemző - lehet jelöletlen, ha a tárgy határozatlan. Ezzel a jelöletlen akkuzatívusszal találkozhatunk többségében a *sayu* mellett, így például: *kün sayu* (330) ‘minden nap’. Azonban egy esetben a *sayu* komplementuma határozott, és így jelölve van rajta a tárgyeset: *ay tängri künin sayu* (298-299) ‘a Hold isten minden napján’.

5. Igék

5.1. Finit igei jelölők

A finit igei morfémák és azok funkciói:

-dl (E/3), -dXmXz (T/1)	Múlt idő
-mİš	Indirekt információ
-yUr, -Ar, -Ur, -Ir, -mAz (tagadó)	Folyamatosság, jelen idő
-ġAy	Jövő idő
-zUn (E/3)	Felszólító mód

5.1.1. A szövegben a **múlt idő** morfémája csak egyes szám harmadik személyű és többes szám első személyű alanyok mellett fordul elő. Az egyes szám harmadik személyű alanyok mellett -dl raggal találkozunk (pl. 125, 126, 127, 147, 176, 184, 187, 276. sorok), míg a többes szám első személyűek esetén -dXmXz raggal (pl. 5, 10, 14, 225, 255, 264, 327. sorok) (vö. Erdal 2004: 237-238).

5.1.2. Azt, hogy az információ **indirekt** forrásból származik, a szöveg a -mİš finit morfémával fejezi ki. Három példa van erre (202, 204 és 205. sorokban), így: *yer tängri yoq ärkän öngrä nä bar ärmİš tepän bil-timiz* (201-203) ‘megtudtuk, mi volt mielőtt a föld és ég [még] nem volt’. Erdal (2004: 239-240) szerint a -mİš finit használatakor nem fejez ki időviszonyokat, csupán annyit, hogy az információ valamilyen forrásból (pl. hallomásból) származik. Ennek nem mond ellen a *Huasztuanif*tben található - igaz nem túl számos - példa.

5.1.3. Ha finit időjelként használják az ún. „**aorisztosz**”, akkor azt fejezi ki, hogy a beszédidőhöz képest még nem zárult le a cselekvés, történés, tehát még folyamatban van. A szövegben négy különböző változatával találkozhatunk: -yUr, -Ar, -Ur, -Ir. A magánhangzókra végződő tövekhez a -yUr járul (*sözläyürbiz* (333); *išlāyürbiz* (334)), a nem képzett tövekhez járulhat -Ar (*toġar batar* (61), *tutarbiz* (358)), -Ir (*barir* (341)) és -Ur (*ölür* (60), *ärür* (79), *turur* (81), *qılurbiz* (179, 371)). A reflexív -(X)n- és a műveltetői -Ur- morfémák után az -Ur használatos: *tirġürür* (26), *ölürür* (27), *ötünür* (pl. 38, 67), *ökünürbiz* (113, 190). Az -(X)t- műveltetői szuffixum után azonban az -Ir áll: *yarutir* (49), *ämgätirbiz* (336, 352) (vö. Erdal 2004: 240-241).

A szövegben az aorisztosz fokális és nem fokális jelen időt is kifejezhet (tehát azt is, ami éppen most történik, és azt is, ami általában igaz). Ezt bizonyítja, hogy az aorisztosz állhat egy mondatban az *amtir* ‘most’ idő-

határozóval, ami a fokális jelent jelzi: *tängrim amtī ökünürbiz yazuqda boşunu ötünürbiz* (113-115) ‘Istenem, most [ezeket mind] megbánjuk, és a vétkek alól bocsánatért esedezünk’. Ugyanakkor az aorisztosz mellett előfordulhat például a *kün sayu* ‘minden nap’ időhatározói szerkezet is, amely a nem fokális jelent jelöli: *kün sayu näčä yawlaq saqinč saqinurbiz* (330-331) ‘minden nap mennyi rossz gondolatot gondolunk’.

5.1.4. A jövő idő -ğAy morfémája csak finit jelölőként használatos. A beszédidőhöz képest még be nem következett eseményeket jelöli. A szövegben csak háromszor fordul elő (ld. 207, 208, 209 sorokban). Az orhoni feliratokkal ellentétben a *Huasztuanif*ben a jövő idő jelölésére nem a -dAčI morfémát, hanem a -ğAy szuffixumot használják.

5.1.5. A szövegben csak egyszer bukkan fel egy **felszólító módú** igealak: *ärksizin toğar batar ärki bar ärsär toğmazun tedimiz ärsär* (61-63) ‘amikor azt mondtuk, hogy akaratlanul kelnek és nyugszanak, ha [meg] akaratuk van, ne keljenek fel’. Eszerint az egyes szám harmadik személyű felszólító módú morféma a -zUn.

5.2. Tagadás

Az igei tagadás a -mA- tagadósuffixummal történik. A -mA- morféma az ige után kapcsolódik még a finit vagy nem finit igei morfémák előtt. Az „aorisztosz” esetén a tagadást és az időjelet együtt a -mAz morféma fejezi ki: *qilinčün qilu umazbiz* (359) ‘az [előírt] cselekedeteket megtenni [mégsem] tudjuk’. A -mAz csak ebben az egy esetben fordul elő finit állítmányként, ahogy látható a többes szám első személyű személyrag a -mAz morféma után a -bIz.

A vonatkozói mondatokban használt „aorisztoszi” morféma tagadó alakja is -mAz: *kün ay tängri taplamaz işig [...]* (151-152) ‘a Nap és a Hold istenének nem tetsző dolgot...’.

A -mA- tagadósuffixum fedezhető fel a -mAčIn határozói igenévi morfémában is, de talán mégsem érdemes a -mAčIn szuffixumot szegmentálni (ld. 5.5.2.4.).

5.3. Szükségesség kifejezése

5.3.1. A kărgăk együtt állhat a -mAq morfémával, így például: *bir ay čağşapat tutmaq kărgăk ärti* (311-312) ‘az egy hónap parancsolatát meg kellett tartani’.

5.3.2. A *kărgăk* mellett lehet -sXq morfémával jelölt mellékmondat is, ez azonban jóval ritkébbnek tűnik, mint a -mAq *kărgăk* szerkezet, csupán egyszer fordul elő (285. sor).

5.4. Tudás, képesség kifejezése

A valamilyen cselekvés végrehajtására vonatkozó képességet a szöveg a *-(y)U* határozói igenévi morfémával és az *u-* segédigével adja vissza: *tängri yeringärü baru umatın [...]* (77-78) ‘az istenek földjére visszatérni nem tudtak...’ A szövegben csak tagadó alakban fordul elő az *u-* ige (ld. 318, 320, 323, 359, 369. sorok).

5.5. Nem finit igei jelölők

5.5.1. Vonatkozó mellékmondatok típusai

Az alábbi táblázat a vonatkozó mellékmondatok morfémáit mutatja be, azokba az oszlopokba sorolva őket, amilyen típusú vonatkoztatói szerkezetben szerepel az adott morféma a *Huasztuani*ftben.

Alanyi vonatkoztatás	Nem alanyi vonatkoztatás
<i>-dAčI</i>	
<i>-(X)ğII</i>	
<i>-(X)ğmA</i>	
	<i>-sXq</i>
	<i>-dUq</i>
	<i>-mAz</i>
	<i>-mIš</i>

5.5.1.1. A *-dAčI* morféma csak a *bardači bošuntači* (263, 271) hendiadioinban fordul elő. Ebben az egy példában olyan vonatkoztatói mellékmondatot képez, ahol a vonatkoztatás feje a vonatkozói mellékmondat alanya (vagyis „folyamatos melléknévi igenevet” alkot): *tängrigärü bardači bošuntači beš tängri yaruqın [...]* (262-264) ‘az ég felé menő és megszabaduló Öt isten fényét...’ Zieme (1969: 79-80) megjegyzi, hogy a *-dAčI* -val alkotott mellékmondatok az elkövetkező eseményekre utalnak; ez nem jelenthető ki teljes bizonyossággal jelen példa esetén. Inkább úgy ragadható meg legjobban, hogy a *-dAčI* nem fejez ki befejezettséget.

5.5.1.2. Az *-(X)ğII* morféma különösen a manicheus szövegekben gyakori. Az *-(X)ğII* olyan vonatkozó mellékmondatokat jelöl, ahol a vonatkoztatás feje a vonatkoztatás alanya, így *beš tängri yaruqın quwratıgli frištilär* (260-261) ‘az Öt isten fényét összegyűjtő angyalok’ szerkezetben a vonatkozói mondatnak a *frištilär* az alanya, ők hajtják végre a *quwrat-* ‘összegyűjt’ cselekvését.

Egy esetben a vonatkoztatás feje „hiányzik”: *mängigü tängrilärig*

yaratıǵlı ol tedimiz ärsär (29-30) ‘„ő az örök isteneket teremtő” - amikor ezt mondtuk’. Itt „hiányzik” az „isten” szó az örök isteneket teremtő [isten] vonatkozó mellékmondatból

5.5.1.3. Az **-(X)ǵmA** olyan vonatkozó mellékmondatokat jelöl, amelyeknek a feje a vonatkoztatás alanya. Például: *eki yaruq ordu içrâ oluruǵma tängrilärkä* [...] (51-53) ‘a két fénypalotában lakozó istenek ellen...’. Itt a *tängrilär* az *olur-* alanya.

Vannak olyan esetek is, amikor fej nélkül fordul elő a vonatkozó mellékmondat. Ilyenkor az **-(X)ǵmA** megkaphatja azokat a inflexiók toldalékokat, amelyeket a fej megkaphat: *yana igidäyü tängričimin nomčimîn tegmäkä artizip* [...] (172-173) ‘félrevezetve azok által, akik helytelenül és hazudva azt mondták: „prédikátor, a tan prédikátora vagyok”’. Itt a *tegmä* vonatkozó predikátum után „hiányzik” a fej (pl. ‘személyek’), így a datívuszi rag, ami a fejre került volna, a vonatkozó mellékmondat predikátumára kerül.

5.5.1.4. A **-sXq** morféma két funkcióban fordul elő a szövegben: a *kärgäk* mellett (erre ld. 5.3.2.), másszor pedig vonatkozó mellékmondatok predikátumát jelöli.

A **-sXq** morféma csak a rovásírásos korai ótörök emlékekben és a *Huasztuani*fiben fordul elő (más manicheus emlékekben csak lexikalizált alakok vannak meg (Zieme 1969: 77)). A többi manicheus és ujjur emlékekben a **-GU** szuffixum használatos a **-sXq** morfémaéhoz hasonló funkcióban. A szövegünk ingadozást mutat a morfémavégi gutturális zöngéssége tekintetében: egyes esetekben **-sXq** (*ančulasıq* (259, 285), *olursuq* (283, 310)), más esetekben **-sXǵ** (*alqansıǵ* (247), *išlāmäsıǵ* (334)) alakokkal találkozhatunk. Erdal (2004: 301-302) szerint ez azal magyarázható, hogy a *Huasztuani*fiet másolók korában már nem volt használatos a szuffixum.

Amikor a **-sXq** vonatkozó mellékmondatokat jelöl, akkor a vonatkoztatás feje sosem lehet a mellékmondat alanya, továbbá a **-sXq** morfémanak van egy ‘szükséges, ajánlatos’ jelentéstartalma (ez utóbbi jellegzetességében hasonlítható a magyar **-AndÓ** raghoz). Így például: *näčä sözlämäsıǵ irinčülüǵ söz sözläyürbiz* (332-333) ‘mennyi kimondhatatlan, aljas szót szólunk’. Ebben a példában a *sözlä-* igetőhöz a tagadósuffixum, majd a **-sXq** kapcsolódik, a vonatkoztatás feje pedig a *söz* szó, ami a *sözlä-* ige tárgya. Vagyis *sözlämäsıǵ söz* ‘nem kimondandó szó’.

5.5.1.5. A **-dUq** főként a rovásírásos és a manicheus emlékekben előforduló szuffixum. A **-dUq** többnyire olyan vonatkozó mellékmondatokat jelöl, amelyeknek a feje nem az alany (Erdal 2004: 294). A *Huasztuani*fiben egy példa van a **-dUq** vonatkozó használatára: *künkä*

ašaduqumuz beš tängri yaruqı [...] (337-338) ‘amit minden nap magunkhoz veszünk, az Őt isten fénye...’ Itt a fej (*beš tängri yaruqı*) az *aša-* tárgya. Látható továbbá, hogy lehetséges a *-dUq* morfémán jelölni az egyeztetést a vonatkozó mellékmondat alanyával (‘mi’), ez a birtokos személyjelek segítségével történik.

5.5.1.6. Az „aorisztoszi” morféma használható vonatkozói mondatokban is. Ezzel csak egy esetben találkozunk, azzal is a tagadói *-mAz* alakjában: *kün ay tängri taplamaz işig näčä işlädimiz ärsär* (151-153) ‘valahányszor a Nap és a Hold istenének nem tetsző dolgot tettünk’. Itt a vonatkoztatás feje az ige tárgya (a *tapla-* ugyanis tranzitív ige: ‘to be pleased, satisfied (with something *Acc*)’ (ED 440)); látható, hogy a vonatkozó mellékmondat alanya (*kün ay tängri*) is szerepelhet a mellékmondatban. Az „aorisztoszi” morféma nem alanyi vonatkoztatásban való használata a korai ötörök szövegekre jellemző (Erdal 2004: 284-285).

5.5.1.7. A *-mİš* morféma vonatkozói mellékmondatokat is jelölhet (finit használatára ld. 5.1.2.). Az orhoni feliratokkal szemben, ahol a *-mİš* toldalékos vonatkozói mellékmondatok feje a vonatkozói mellékmondatok alanya (Erdal: 2004: 296-297), a *Huasztuanıfı*ben nem találunk ilyen példát. A vonatkoztatás feje lehet például a mellékmondat tárgya, így: *tängri aymış ötčä biligčä yorımadımız ärsär* (363-365) ‘nem az isten [által] kinyilatkoztatott tanácsok és tudás szerint éltünk’. Itt a fej (*öt, bilig*) a vonatkozói mellékmondat tárgya (vagyis az *ay-* ‘mond valamit’ predikátum tárgya). További példákra ld. 14 és 66. sorok.

A *Huasztuanıfı*ben nem találunk olyan példát, hogy a *-mİš* morfémán birtokos személyjel is jelölve lenne (mutatva az egyeztetést a vonatkozói mondat alanyával).

A vonatkozói mellékmondatokban használatos *-mİš* aspektuális szempontból befejezettséget fejez ki. (Tehát a fenti (363-365.) sorokban található példában a mondás (*ay-*) eseménye már lezárult.)

5.5.2. Határozói mellékmondatok

Az alábbi táblázat a szövegben előforduló határozói igeneves morfémákat és azok jelentését, illetve használatát adja meg.

Határozói igeneves morféma	Jelentése, használata
<i>-(X)p</i>	<i>-vA</i> ; és, így
<i>-pAn</i>	<i>tepän</i> (ld. 6.5)
<i>-(y)U</i>	<i>-vA</i> (módhatározói); segédigés szerkezetekben (ld. 5.4.)

- <i>mAtIn</i>	nem ...-vA
- <i>ġAll</i>	azért, hogy...; ld. 6.2.
- <i>dUq üčün</i>	azért, mert...
- <i>dUq+Poss+n üčün</i>	azért, mert...
- <i>dUq+Poss+dA bärü</i>	mióta...

5.5.2.1. A legtöbb esetben az **-(X)p** morfémás mellékmondatok egyszerű kapcsolatos viszonyt jelölnek, ahol az **-(X)p**-es mellékmondat eseménye a főmondati eseményt megelőzi, vagy egy időben zajlik vele. Vannak esetek, amikor az **-(X)p** egyértelműen módot fejez ki: [...] *älgın sumup adaqın yorip ürkä üzüksüz ämgätirbiz* (351-352) ‘kezével adva, lábával járva hosszú ideje folyamatosan gyötörjük az Öt isten fényét’. Az **-(X)p** morfémás mellékmondatokból akár hosszú láncolatok is felépülhetnek: *ät’öz säwiginčä yorip yawlaq eş tuş adaş sawın alıp köngülün körüp yilqıqa barımqa bolup azu mungumuz taqımız tägip bu on çaxşapatig sidimiz ärsär* (233-239) ‘a testi örömeknek élve, rossz társak és rokonok szavát megfogadva, az ő akarata szerint jószággal és vagyonnal törödtünk, vagy mivel bánat és szükség ért bennünket, ezt a tíz parancsolatot megszegtek’.

5.5.2.2. A **-pAn** főleg a korai ótörök rovásírásos és manicheus emlékekben gyakori, ugyanakkor azt látjuk, hogy használata már szövegeinkben is igen korlátozott. Ugyanis a **-pAn** morféma a *Huasztuanif*ben csak a *te*- ‘mond’ igéhez kapcsolódhat. A *tepän* funkciójára ld. 6.5.

5.5.2.3. A „magánhangzó” határozói igenév **-(y)U** alakban fordul elő a szövegben. A magánhangzó illeszkedése tehát U-illeszkedést mutat a *Huasztuanif*ben. Amikor a **-(y)U** valódi határozói mellékmondatokat jelöl, akkor módot fejez ki – azt, hogy a főmondati esemény milyen módon valósul meg: *bilmätin tängrikä ‘igidäyü muntağ uluğ çulwu saw sözlädimiz ärsär* (33-34) ‘tudatlanul az istennek hazudva ilyen nagy, káromló szavakat szoltunk’.

A szövegben a *yangılu* alak mindig így „önmagában”, vagyis teljes mellékmondat nélkül fordul elő. Ezt a ‘tévesen’ fordítással adtuk vissza.

A **-(y)U** morféma használatos segédigés szerkezetekben is, így az *unıtu ‘iddi* (15) segédigés szerkezet jelentése: ‘teljesen elfelejtette’. A **-(y)U** más segédigés szerkezetekben való használatára, ld. 5.4.

5.5.2.4. A **-mAtIn** (de a 171. sorban a *kertkünmädin* alakban a *-mädin* allomorffal is találkozhatunk) az egyetlen olyan határozói igenévi morféma a szövegben, amelyik tagadást jelenít meg. Azt fejezi ki, hogy ‘valamit nem csinálva’. A *Huasztuanif*ben gyakran előfordul a

bilmätin kifejezésben; ezt ‘tudatlanul’ fordítással adtuk vissza.

5.5.2.5. A *-ġAll* a *Huasztuanif*tben csak célhatározói mondatokat jelöl (időhatározóikkal nem találkozhatunk): *yazuqda bošungali barmadimiz ärsär* [...] (305-306) ‘ha [...] nem mentünk el, hogy a vétkek alól bocsánatot kérjünk...’ A *-ġAll* -val jelölt mellékmondatok alánya minden esetben megegyezik a főmondat alanyával.

5.5.2.6. A *-dUq* morféma különböző névutókkal vagy ragokkal együtt jelölhet határozói mellékmondatokat is (a *-dUq* vonatkozói használatára ld. 5.5.1.5.). A *-dUq* *üčün* okot határoz meg; ha a mellékmondat alánya világos a kontextusból, akkor a *-dUq* állhat birtokos személyjelek nélkül is (pl. 286, 340. sorok), de lehet jelölni az alanyt, ilyenkor a *-dUq* után a birtokos személyjelek állnak. Ez utóbbira példa: *biligsiz ögsüz boltuqumuz üčün* [...] (20) ‘tudatlanná, értelem nélkülivé váltunk, s emiatt...’ Itt a többes szám első személyű *-(X)mXz* birtokos személyjelet láthatjuk a *-dUq* morféma után.

Továbbá a *-dUq* az insztrumentáliszi *-(X)n* raggal együtt kifejezhet ok-sági viszonyokat: *šimnu ögümüzni saqinčimizni azğurduqin* [...] (18-19) ‘mivel [...] Simnu értelmünket és gondolatunkat félrevezette...’. Megeshet az is, hogy a *-dUq* az insztrumentáliszi raggal és az *üčün* névutóval áll együtt: *balıqduqin qaraqqa qatılduqin üčün* [...] (76-77) ‘mivel [...] megsebesültek, és a sötétséggel összekeveredtek...’ (A *Huasztuanif*tben előforduló *-dUq* + insztrumentáliszi példák esetén a *-dUq* utáni morféma nem X- illeszkedést, hanem I-illeszkedést mutat. Mivel a szöveg meglehetősen következetesen jelöli mind az insztrumentáliszi morfémat, mind a birtokos személyjeleket, így arra következtethetünk, hogy itt *-dUq* + Poss.Sg.3. + insztrumentálisszal van dolgunk.)

A *-dUq* állhat együtt a *bärü* névutóval is, ami *+dA* ragot ad komplementumainak. Jelentése: ‘(a)mióta...’ A szövegben csak *-dUq* *+XmXz* *+dA* *bärü* alakban fordul elő a szerkezet, vagyis a többes szám első személyű birtokos személyjellel: *on čaxšapat tutduqumuzda bärü* [...] (228-229) ‘amióta a tíz parancsolatot megtartjuk...’

6. Az összetett mondatok alkotásának egyéb módjai

6.1. A **feltételt** megadó tagmondatok igei predikátumán a *-sAr* morféma van jelölve. Van olyan eset is, amikor a *-sAr* nem annyira feltételt, mint inkább időt fejez ki: *burxanlar ariğ dintarlar nomlasar kertkünmädin* [...] (170-171) ‘amikor a burhánok, szent kiválasztottak prédikáltak, nem hittünk [nekik]’. A *-sAr* morfémat megkülönbözteti a

határozói igenévi morfémáktól az, hogy a finit igealakok után (döntő többségben a múlt idejű igék után) is következhet az *är-* igéhez járulva. Ezeket a mellékmondatokat sokszor a *näčä* ‘valahány(szor), akárhány(szor), mennyi(szer)’ vezeti be; a *-dI* (*-dX*) *ärsär* predikátum nem irreális feltételt, hanem múltbeli feltételt (‘ha valamit csináltunk; ha valami történt’) fejez ki. Ez a *Huasztuanif*tben egy rendkívül gyakori szerkezet, szinte minden gyónószakasz szerkezetét az ilyen típusú mellékmondatok mellérendelt láncolata szervezi (tehát hogy „ha így és így vétkeztünk”), majd a befejező mondat mindig az, hogy ‘akkor most az elkövetett bűnöktől meg szeretnénk szabadulni’.

6.2. A *-gAll* morfémának van egy olyan használata, amikor a főige (pl. *qizğan-* ‘fukarkodik’) valamihez való hozzáállást fejez ki. Ilyen esetekben használható a mellékmondat jelölésére a *-gAll*: *azu puši bergäli qizğanip* [...] (267-268) ‘akár [mert] az adomány adással fukarkodtunk; akár [mert] adományt adni fukarkodtunk...’ Ezeket a szerkezeteket Erdal a latin *supinum*hoz hasonlítja (ld. Erdal 2004: 409-411).

6.3. A szövegben a ‘könyörög’ (*öt-*), ‘esedezik’ (*ötün-*) jelentésű igék melletti *-(y)U* („határozói igenévi” morfémás) alak azt adja meg, hogy miért könyörög az illető: *yazuqda bošunu ötünürmän* (37-38) ‘a vétkek alól bocsánatért esedezem’ vagy *suyumuzni yazuqumuzni bošuyu qolmaq kargäk ärti* (300-302) ‘bűnünk és vétünk megbocsátásáért könyörög-nünk kellett’.

6.4. A *Huasztuanif*tben a **függő mondatokban** (tehát az „azt mondta, hogy...”-típusúakban) azt, amit mondtak, mindig finit igeidős mondatrész adja vissza. Így például: *kün ay ölüi tedimiz ärsär* (60) ‘amikor azt mondtuk, hogy a Nap és a Hold meghal’. Ebben a mondatban a *kün ay ölüi* a „függő” rész, és látható, hogy az aorisztoszi (tehát egy finit) morféma található a predikátumán. Ehhez ld. még: 27-32, 61-65, 172-173. sorok.

6.5. Ha a *bil-* ‘tud’ ige egy mellékmondattal áll együtt (tehát pl. „tudtuk, hogy...”), akkor a mellékmondat állítmánya finit, és a *bil-* predikátum előtt a *tepän* szó szerepel: *yer tängri yoq ärkän öngrä nä bar ärmış tepän biltimiz* (199-201) ‘megtudtuk, mi volt, mielőtt a föld és az ég [még] nem volt’. További példákra ld.: 201-210. sorok.

6.6. A mellérendelés

6.6.1. Két főnévi szerkezetet összeköthet a **+II +II**, ez a megoldás más típusú szerkezetek mellérendelésekor nem használatos, ellentétes értelmű főneveket köt össze (bár ez nem mindig van így, vö. Zieme 1969: 94-95): *yaruqli qarali* (6) ‘a Fény és a Sötétség’.

6.6.2. A szövegben az **azu** szó használatos (nem „kizáró”) ‘vagy’ funkcióban. Önállóan vagy „párosan” is előfordulhat.

6.6.3. A **yemä** bármilyen típusú szerkezeteket összekapcsolhat: így főnévi csoportokat (348-349), tagmondatokat (286-293) és finit mondatokat (260) is. A *Huasztuanift* legtöbb szakaszát a *yemä* szó vezeti be (pl. 10, 39, 69, 132, 161 stb. sorok).